

Поєдинок О.Р.*

ЗАХИСТ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

The article deals with the problem of the protection of refugee children's rights under international human rights law, international refugee law and international humanitarian law. The article covers special needs of refugee children as compared with other categories of refugees and addresses international legal standards and practice regarding granting children refugee status, issue of the detention of refugee children, reuniting of refugee children with their families, as well as protection of refugee children in time of armed conflict.

Проблема захисту прав дітей-біженців хвилює як науковців, які є спеціалістами з прав людини, захисту біженців, міжнародного гуманітарного права, соціології, психології та педагогіки (зокрема, Г. С. Гудвіл-Гілл, Дж. МакАдам, В. Таргонскене, Е. Едвардз, В. Таралуга, М. Лорі, М. Максуд), так і міжнародні органи та організації, які займаються наданням практичної допомоги дітям-біженцям (перш за все, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН) і Міжнародний Комітет Червоного Хреста). Захист дітей-біженців – це проблема, яка включає велику кількість аспектів, що значною мірою ускладнює її комплексне дослідження.

Особи, молодші 18 років, складають 41%, а діти віком до п'яти років – 12% осіб, якими опікується УВКБ ООН. Діти часто стають першими жертвами насильства, вони найбільш чутливі до зміни звичного способу життя, до руйнування зв'язків між членами родин і спільнот. Діти-біженці повинні користуватися тим же захистом, що й дорослі біженці, однак при цьому повинні враховуватися їхні особливі потреби. Особливі потреби зумовлені трьома основними чинниками:

- 1) Діти вразливі: вони особливо чутливі до хвороб, поганого харчування та фізичних травм;
- 2) Діти залежні: вони потребують підтримки з боку дорослих не лише для фізичного виживання, а й для психологічного та соціального добробуту;
- 3) Діти розвиваються: діти швидко проходять послідовні етапи розвитку, і непроходження або проблеми під час проходження одного з них ускладнюють чи роблять неможливим проходження наступних етапів розвитку [1, с. 72].

Виходячи з цих особливостей дітей-біженців порівняно з іншими категоріями біженців УВКБ ООН виробило такі керівні принципи своєї діяльності щодо захисту дітей-біженців:

- a) У всіх діях щодо дітей-біженців повинні в першу чергу враховуватися права людини дитини, особливо її найкращі інтереси;
- b) Найважливіше значення мають збереження та відновлення єдності сім'ї;
- c) Дії, до яких вдаються в інтересах дітей-біженців, повинні перш за все зміцнювати здатність тих осіб, які несуть відповідальність за турботу про них, виконувати свій головний обов'язок – задоволення потреб дітей;

* аспірант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

d) У тих випадках, коли особливі потреби дітей-біженців можуть бути ефективно задоволені лише за допомогою спеціальних заходів, такі заходи повинні здійснюватися за максимальної участі їхніх сімей і всієї громади біженців;

e) Дівчаткам-біженцям захист і допомога повинні бути гарантовані нарівні з хлопчиками;

f) Несупроводжувані діти-біженці повинні користуватися особливим захистом і увагою;

g) Персонал УВКБ ООН повинен докладати всіх зусиль для попередження небезпек, які загрожують дітям-біженцям, і вживати додаткових заходів для забезпечення виживання та безпеки тієї категорії дітей, яка наражається на найбільший ризик [2, с. 193-194].

У країнах походження діти ризикують стати жертвами таких особливих форм переслідування, як контрабанда з метою проституції, примусова праця, примусова служба в армії, заподіяння каліцтва статевих органів дівчат тощо [3, с. 168].

Нерідко переслідування дітей включає і гендерний елемент. Наприклад, хлопчики частіше ризикують бути завербованими до збройних сил або груп, ніж дівчатка. У таких випадках і віковий, і гендерний аспекти повинні братися до уваги рівною мірою [4, с. 58].

Під час переміщень діти-біженці можуть втратити зв'язок зі своїми сім'ями та наражатися на небезпеку стати дітьми-солдатами чи жертвами сексуальної експлуатації. Проте і тим дітям, які зберегли зв'язок зі своїми родинами, складно забезпечити умови для нормального розвитку, оскільки вони так само страждають від екстремальних умов, породжених втечею від переслідування.

У країнах, де прийнято тримати дорослих біженців під вартою, свобода пересування дітей-біженців, як правило, також обмежена. При цьому слід мати на увазі, що дітей не можна тримати під вартою, якщо тільки це не єдиний спосіб для збереження єдності сім'ї [1, с. 73]. Відповідно до статті 37 Конвенції про права дитини (пункт b) арешт, затримання чи тюремне ув'язнення можуть застосовуватися до дитини лише як крайній захід і протягом якомога коротшого періоду часу [5], оскільки тривале перебування у таборі чи іншому ізольованому від зовнішнього світу місці справляє негативний вплив на розвиток дитини [6, с. 131]. Необхідний пошук альтернативи триманню під вартою. Так, діти, які не супроводжуються дорослими родичами, повинні бути передані іншим родичам, які вже проживають у країні притулку. Якщо це неможливо, то дітям все одно треба забезпечити належні житлові умови та догляд. В ідеалі це повинні бути притулки або заклади патронатного виховання [1, с. 85-86].

Під час процедур із визначення статусу біженця дитині, яка втратила зв'язок зі своїми родичами, необхідно призначати опікуна, який представляє її інтереси. При розгляді заяви про одержання притулку повинні враховуватися рівень розумового розвитку дитини, рівень її зрілості та здатності сформулювати заяву з огляду на її особисті характеристики, сімейні обставини та звичне культурне середовище. При вирішенні питання про надання статусу біженця дитині будь-які сумніви тлумачаться на користь дитини та на користь надання їй притулку [1, с. 73].

Під час збройних конфліктів діти-біженці користуються особливим захистом як відповідно до норм міжнародного права захисту прав людини, так і міжнародного гуманітарного права. Стаття 38 Конвенції про права дитини підкреслює необхідність поваги норм міжнародного гуманітарного права та вимагає їх дотримання, забороняє допущення безпосередньої участі у воєнних діях осіб, які не досягли 15-річного віку, а також призов таких осіб на службу до збройних сил держави. Ця стаття передбачає також, що при вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, слід надавати перевагу особам більш старшого віку. Факультативний Протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах [7], підвищує

віковий ценз прямої участі у воєнних діях і обов'язкового призову до лав збройних сил до 18 років. Щодо добровільного призову до національних збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку, то держави повинні надавати гарантії, які, як мінімум, забезпечують, щоб такий призов насправді носив добровільний характер і відбувався за свідомої згоди батьків або законних опікунів даної особи та щоб такі особи були повною мірою проінформовані про обов'язки, пов'язані з несенням військової служби, і надавали достовірні свідчення свого віку до їх прийняття на національну військову службу. Факультативний Протокол також забороняє збройним групам, відмінним від збройних сил держави, вербувати чи використовувати у воєнних діях осіб, які не досягли 18-річного віку.

Положення щодо 18-річного віку для безпосередньої участі у воєнних діях і вербування також закріплені у статті 23 Африканської Хартії про права та добробут дитини [8].

Міжнародне гуманітарне право (стаття 77 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року [9, с. 284] та стаття 4 II Додаткового протоколу [10, с. 321]) забороняє вербувати до збройних сил та допускати безпосередню участь у воєнних діях осіб, які не досягли 15-річного віку.

Таким чином, і відповідно до міжнародного гуманітарного права, і відповідно до міжнародного права захисту прав людини заборонена вербовка на службу у збройні сили осіб віком до 15 років, а також безпосередня участь таких осіб у воєнних діях. Останнє є порушенням міжнародного права незалежно від того, опинилася така дитина на військовій службі за власним бажанням чи в результаті призову, а також від того, йдеться про війну між державами чи про громадянську війну, також не має значення, чи така особа бере участь у воєнних діях на стороні уряду чи опозиційних сил [11, с. 94]. При цьому слід зазначити, що Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року застосовуються лише під час збройних конфліктів, у той час, як положення Конвенції про права дитини підлягають застосуванню як під час збройних конфліктів, так і у мирний час [12, с. 94].

Норми про заборону участі дітей у воєнних діях та їх вербування до збройних сил є надзвичайно важливими зокрема з огляду на те, що рівень смертності та травматизму серед дітей-солдатів значно вищий, ніж серед дорослих, оскільки дітям, як правило, доручають найбільш небезпечні завдання: вони розмінують мінні поля, їм наказують шпигувати, їх ставлять на передній (найнебезпечніший) край атаки. Інші небезпеки для дітей-солдатів включають, але не обмежуються: погане харчування, низький рівень санітарії та гігієни, фізичні покарання, вживання наркотичних засобів, сексуальне насильство, захворювання, що передаються статевим шляхом, тощо, а також різноманітні психологічні проблеми, зокрема неконтрольовані спалахи гніву та агресії [13, с. 5-6].

Міжнародне гуманітарне право гарантує всім дітям (і дітям-біженцям зокрема) захист, який надається всьому цивільному населенню [12, с. 93]. Ці основоположні гарантії закріплені як у договірному, так і звичаєвому праві та включають гуманне поводження; заборону будь-якої дискримінації, вбивств, катувань, жорстокого чи нелюдського поводження, наруги над людською гідністю, тілесних покарань, заподіювання каліцтв, медичних або наукових експериментів, звалтування та інших форм сексуального насильства, рабства та работоргівлі, незаконного залучення до примусової безоплатної праці, взяття заручників, застосування живих щитів, свавільного позбавлення волі, колективних покарань; повагу до сімейного життя, переконань і релігійних обрядів.

Однак діти є особливо вразливою категорією цивільного населення, оскільки надзвичайно гостро реагують на смерть інших людей, зокрема рідних і близьких, перебувають у стані постійного неспокою, пов'язаного з руйнуваннями та перманентною необхідністю рятувати своє життя, нерідко вимушені жити далеко від рідного дому, сім'ї та друзів, часто стають жертвами викрадень, арештів, катувань і погроз, зазнають каліцтв (ампутацій, тяжких опіків, втрати слуху), а також найбільше потерпають від зумовленого

війною зuboжіння населення [14, с. 12-29]. Саме тому міжнародне гуманітарне право містить спеціальні норми, спрямовані на захист дітей під час збройних конфліктів. Так, відповідно до статті 77 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від усякого роду непристойних посягань. Сторони, що знаходяться в конфлікті, забезпечують їм захист і допомогу, яких вони вимагають у зв'язку з віком чи через будь-яку іншу причину. У випадку арешту, затримання чи інтернування через причини, пов'язані зі збройним конфліктом, діти тримаються в приміщеннях, відділених від приміщень для дорослих, крім випадків, коли сім'ї розміщуються окремо. Смертний вирок за правопорушення, пов'язане зі збройним конфліктом, не виконується щодо осіб, які не досягли 18-річного віку на той час, коли це правопорушення було вчинено. Стаття 4 II Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року також містить положення про захист дітей. Окрім обмежень щодо віку для участі у воєнних діях і вербовки до лав збройних сил, передбачено, що дітям повинно забезпечуватися одержання освіти, включаючи релігійне та моральне виховання, відповідно до побажань їх батьків чи осіб, які несуть за них відповідальність. У разі необхідності та по можливості за згоди їх батьків або осіб, які за законом чи звичаєм несуть головну відповідальність за піклування про них, вживаються заходи для тимчасової евакуації дітей із району воєнних дій у більш безпечний район усередині країни, при цьому забезпечується їхній супровід особами, відповідальних за їхню безпеку і добробут.

Слід зазначити, що особливий захист, який надається міжнародним гуманітарним правом дітям, які не досягли 15-річного віку, продовжує діяти для них, навіть якщо вони уступереч забороні беруть безпосередню участь у воєнних діях і потрапляють у полон.

Під час прийняття будь-яких рішень щодо дітей-біженців у першу чергу слід брати до уваги інтереси дитини та головну роль сім'ї для захисту та добробуту дитини. Ці ідеї лягли в основу Конвенції про права дитини [5]. Частина перша статті 3 Конвенції проголошує: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини». Усі положення Конвенції про права дитини, включно з наріжним принципом пріоритету інтересів дитини, поширюються повною мірою і на дітей-біженців, оскільки всі закріплені в Конвенції права повинні гарантуватися всім особам віком до 18 років (стаття 1) без жодної дискримінації (стаття 2). Стаття 2 Конвенції про права дитини про захист від дискримінації містить заклик до держав поважати та забезпечувати всі права, передбачені Конвенцією, кожній дитині, яка знаходиться у межах їхньої юрисдикції, без будь-якої дискримінації, незалежно від національного, етнічного чи соціального походження дитини чи будь-яких інших обставин. Іншими словами, кожна дитина, яка знаходиться у межах юрисдикції держави, користується всіма правами, передбаченими Конвенцією, незалежно від її громадянства, імміграційного статусу або будь-яких інших обставин. Саме тому діти-біженці, діти – шукачі притулку, діти, яким було відмовлено у наданні притулку, діти, які незаконно перебувають на території держави, наділені всіма правами, передбаченими Конвенцією про права дитини [11, с. 24]. Усі ці діти користуються такими ж правами, благами та привілеями, що й діти – громадяни відповідної держави [15, с. 98].

Конвенція про права дитини визнає надзвичайно високе значення сім'ї у житті дитини, а права дитини розглядаються в контексті прав і обов'язків батьків (особливо статті 5, 14 і 18). Незмінно також підкреслюється роль спільноти (громади) (статті 5, 13, 14, 15, 20, 29, 30).

Значення Конвенції про права дитини для дітей-біженців полягає в тому, що вона встановлює всеохоплюючі норми. У документі охоплені практично всі аспекти життя дитини

– від права на охорону здоров'я та освіти до соціальних і політичних прав. УВКБ ООН активно використовує Конвенцію про права дитини у своїй діяльності, розглядаючи ці права як принципи. У документі «Політика УВКБ ООН щодо дітей-біженців» зазначено: «...Як конвенція Організації Об'єднаних Націй [Конвенція про права дитини] являє собою нормативну основу для дій УВКБ ООН» (пункт 17) [2, с. 189].

Спеціальні положення про захист дітей-біженців містяться у статті 22 Конвенції про права дитини: «1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом і процедурами, як тій, що супроводжується, так і тій, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасницями яких є зазначені держави. 2. З цією метою Держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій, що співпрацюють з Організацією Об'єднаних Націй, щодо захисту такої дитини та надання їй допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції». Як зазначалося вище, Конвенція про права дитини 1989 року не містить положень про можливість відступу держави від своїх міжнародно-правових зобов'язань під час війни, надзвичайного стану чи за інших обставин.

Подібні положення про захист дітей, які є біженцями чи шукачами притулку містить і Африканська Хартія про права та добробут дитини також (стаття 23), причому ці положення поширюються і на внутрішньо перемішених осіб, які не досягли 18-річного віку [8].

Принцип найкращих інтересів дитини повинен бути визначальним у всіх питаннях поводження з дітьми-біженцями та дітьми – шукачами притулку: при прийнятті дитини на територію держави, при розгляді та вирішенні питання про надання статусу біженця (коли заява подається індивідуально від імені дитини або від імені дитини, як члена сім'ї шукачів притулку), при наданні дозволу на проживання, при розгляді питання про возз'єднання сім'ї, при відмові у доступі на територію держави тощо [6, с. 324].

Міжнародно-правовий захист дітей-біженців являє випадок надзвичайно тісної взаємодії інституту захисту прав біженців, міжнародного права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права. Це природно, оскільки у мирний час діти-біженці користуються захистом, як 1) люди, 2) біженці, 3) діти, а під час збройних конфліктів – як 1) люди, 2) біженці, 3) цивільне населення або комбатанти, 4) діти. Однак останній фактор – те, що особи, які потребують захисту, є дітьми, – є основним і визначальним. Діти-біженці у мирний час і під час збройних конфліктів користуються таким самим захистом, що й дорослі біженці, проте з урахуванням особливих потреб дітей.

Саме тому в захисті дітей-біженців найважливішу роль відіграє Конвенція про права дитини, яка, будучи міжнародним договором у сфері захисту прав людини, включає окремі норми про захист дітей-біженців та захист дітей під час збройних конфліктів, які посилюють відповідні положення, що містяться в інституті захисту прав біженців та міжнародному гуманітарному праві. Цей документ охоплює практично всі аспекти життя будь-якої дитини, не дозволяє державам відступати від своїх зобов'язань за жодних обставин і діє як у мирний час, так і під час збройних конфліктів, забезпечуючи дитині неперервний захист. Проголошений Конвенцією про права дитини принцип якнайкращого

забезпечення інтересів дитини є властивим і для інституту захисту прав біженців, і для міжнародного права захисту прав людини, і для міжнародного гуманітарного права.

У світлі викладеного вище перспективними напрямками подальших досліджень можна вважати захист прав дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, права дітей-біженців у контексті права на сімейне життя та збереження єдності сім'ї, а також проблему поводження з дітьми, які попри передбачену міжнародним правом заборону все ж беруть безпосередню участь у воєнних діях.

Література

1. Refugee Protection: A Guide to International Refugees Law / [Inter-Parliamentary Union].— Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2001. — 136 p.
2. Политика УВКБ ООН в отношении детей-беженцев // Дети-беженцы. Рекомендации по обеспечению защиты и положение / [УВКБ ООН]. — Женева: УВКБ ООН, 1994. — 208 с. — С. 183-198.
3. Таргонскене В. Стандарты обращения с особо уязвимыми группами просителей убежища: несовершеннолетние несопровождаемые просители убежища / Виолета Таргонскене // Практическое руководство по вопросам убежища. — К.: Проект Европейского Союза ТАСИС КІ 03-13 УА для Украины, 2005. — С. 154-168.
4. Edwards A. Age and gender dimensions in international refugee law / Alice Edwards // Refugee Protection in International Law: UNHCR Global Consultations on International Protection / [edited by Erica Feller, Volker Türk, Frances Nicholson]. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — P. 46-80.
5. Конвенція про права дитини: редакція від 03.04.2003 на підставі 717-15 [Електронний ресурс] — Режим доступу до тексту: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?find=1&textl=1&user=1248176615627599&text=%E4%E8%F2%E8%E D>.
6. Goodwin-Gill G. S. The Refugee in International Law / Guy S. Goodwin-Gill, Jane McAdam. — Oxford: Oxford University Press, 2007. — 786 p.
7. Факультативный Протокол к Конвенции о правах ребенка, касающийся участия детей в вооруженных конфликтах: принят резолюцией 54/263 Генеральной Ассамблеи от 25 мая 2000 года [Електронний ресурс] / [ГА ООН]. — Режим доступу до тексту: http://www.un.org/russian/documen/convents/rightschild_protocol1.html.
8. African Charter on the Rights and Welfare of the Child: OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990). Entered into force Nov. 29, 1999 [Електронний ресурс] / [OAU]. — Режим доступу до тексту: http://www.africa-union.org/official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/A.%20C.%20ON%20THE%20RIGHT%20AND%20WELF%20OF%20CHILD.pdf.
9. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) // Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и дополнительные протоколы к ним. — 4-е изд., испр. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2005. — С. 225-315.
10. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера (Протокол II) // Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и дополнительные протоколы к ним. — 4-е изд., испр. — М.: Международный Комитет Красного Креста, 2005. — С. 317-331.
11. Дети-беженцы. Рекомендации по обеспечению защиты и положение / [УВКБ ООН]. — Женева: УВКБ ООН, 1994. — 208 с.

12. Țarălugă V. Un monde sans enfant soldats / Victoria Țarălugă // Український часопис міжнародного права. – 2005. – № 2. – С. 93-97.
13. Lorey M. Child Soldiers / Mark Lorey. – London: Save the Children Federation, Inc., 2001. – 76 p.
14. Macksoud M. Helping children cope with the stresses of war: A manual for parents and teachers / Mona Macksoud. – New York: UNICEF, 2000. – 139 p.
15. Защита беженцев: практическое руководство для негосударственных организаций / [УВКБ ООН]. – Женева: УВКБ ООН, 1999. – 152 с.